Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Bondesind

E

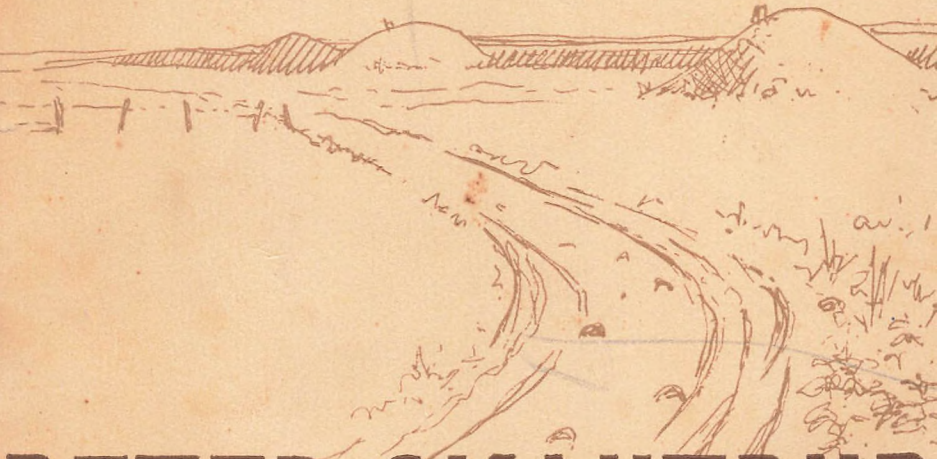

PETER SKAUTRUP

BONDESIND

Peter Skautrup

BONDESIND

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1950

Copyright by
Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning,
Århus.

Trykt i
AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE

FORORD

I høsten 1937 bad højskoleforstander Hans Lund, Rødding, mig om at holde et foredrag for højskole- og landbrugsskolelærere, og i anledning af det tilstundende 150 års jubilæum for stavnsbåndets løsning og bondens frigørelse foreslog han, at foredragets emne blev: Bondemål og bondesind. Jeg gik da i gang med den bundne opgave, som interesserede mig. Men som det jævnlig hænder, således gik det også her, at under eftertænkningen og udarbejdelsen voksede stoffet og fik et omfang, der ikke lod sig klemme ind i en times foredrag, den tid man kan forsvare at binde tilhørerne til bænken. Den del af det nedskrevne, som — dog med mindre udeladelser — kom med i foredraget den 2. september 1937, er de følgende sider om bondesindet. Efter foredra-

get den dag og senere, når det er blevet holdt, har flere henstillet til mig at lade det trykke. Det sker altså nu — med et tillæg, hvori er anført, hvad jeg i årenes løb har fundet af dansk litteratur om emnet. Men denne fortegnelse vil sikkert let kunne øges med flere henvisninger.

Emnet har i tidernes løb fristet mange. I de ældre topografiske beskrivelser findes således meget ofte et kapitel om folkets karakter, som regel i forbindelse med en skildring af sæder og skikke. Og dog er en karakterskildring et meget vanskeligt, ja end ikke ufarligt emne. Der findes videnskabsmænd, som pure vil forkaste begrebet folkekarakter, benægte, at der i en større eller mindre folkegruppe skulde kunne påvises karakterdrag, der er generelle og konstante, d. v. s. som er typiske for det store flertal og som har en vis varighed, bevares uændrede gennem en vis længere periode. Et så outreret standpunkt kan dog vel kun den fastholde, som vil kræve fuld ensartethed i en gruppe og tillige kræve, at denne

skal være særmærket over for andre grupper, altså bestemt ved særelementer, som ikke findes andetsteds. Går man til opgaven med sådanne krav, vil gruppen opløses, og man må nøjes med en individbeskrivelse. Det går da her, som det gik i dialektforskningen, da man i den fonetiske periode ved at sysle med detaljen så dialekterne smuldre bort og kun individet blive tilbage, idet man forudsatte, at en dialekt måtte have et vist antal kendetegn, karakteristika, som ikke fandtes andetsteds, Men med slige krav vil de fleste realsystemer smuldre hen.

En gruppering er kun mulig, om man til karakterisering og afgrænsning vil nøjes med den særegne kombination af de enkelte elementer, idet disse taget hver for sig vil kunne genfindes i flere grupper. Afgrænsningen kan endda blive vag, karakteristikken ofte blot antydende. Og dette skyldes flere årsager.

Materialet, et folk, en folkegruppe eller en stand, vil altid rumme afvigelser fra, hvad man vil opfatte som norm. Søger man fx. at skildre

et folks sindelag og karakter gennem en skildring af dets førende personligheder — det materiale, som er lettest tilgængeligt —, er det tvivlsomt, om helhedsbilledet bliver rigtigt. Thi selv om man gik ud fra, hvad der jo ikke behøver at være tilfældet, at førende skikkelser i et folk harmonerer med flertallet, altså også repræsenterer folket åndeligt, kan de muligvis eje visse egenskaber i særlig fylde eller have rent ud individuelle karakterdrag, som netop i den givne kombination har betinget deres lederstilling. På samme måde bliver også inddragelse af historisk stof, fortidens store mænd og kvinder, ikke ubetinget at anbefale. Materialet er på grund af dets fjernhed og overleveringens korte og forgrovede oplysninger umuligt at vurdere med nogen sikkerhed.

Videre er de enkelte karakterdrag betinget på højst forskellig vis. Nogle egenskaber er instinktbetingede, andre kan være fremmet eller hæmmet af individets arbejde, andre igen er rent socialt betinget af individets forhold til dets med-

mennesker i samfundet, og atter andre kan være bestemt af gudsforholdet.

For den, der tror på muligheden af at nå til en bestemmelse og karakteristik af et folks åndelige egenart — lad billedet være nok så uklart i konturerne —, er der næppe nogen anden vej at gå end at søge til egne erfaringer, oplevelser og iagttagelser som det første og faste udgangspunkt. Den enkeltes erfaringsområde er ganske vist stærkt begrænset, vi kender kun de sidste generationer, vore søskende og vor omgangskreds, vore forældre og en del af deres samtidige, måske også vore bedsteforældre og ganske enkelte af deres kendinge, men fra tiden forud kun stumper og stykker af udtryk for folkesind og folketale, som er kommet til os gennem mundtlig eller skriftlig overlevering, eller som vi kan afdække gennem en tolkning af de gamles reaktioner i historien. Målet — sproget — kan her og der inddrages til støtte og belysning, men menneskesindet kan aldrig skildres på grundlag alene af mennesketale. Materialet kan vel sup-

pleres, støttes eller korrigeres af andres erfaringer, men vort skøn vil altid være stærkt subjektivt, billedets almengyldighed være betinget. Den mulighed foreligger jo, at man har færdedes i en mindre cirkel eller har oplevet undtagelser og derudfra tegnet individer, men ikke typen.

Så længe nu en skildring kun gives i mundtlig form, i et foredrag, føler man sig mindre ængstelig. Fremstillingen kan siges stadig at være i sin tilblivelse, under udarbejdelse, være en prøve, der kan modtage korrektiver eller bekræftelser. Når skildringen skal på tryk, der ikke kan ændres, ikke nærmere forklares eller uddybes, ikke kan gives talens stærkere vægt her eller mildnende smil der, bliver forholdet et andet. Alle streger synes at få samme tykkelse, klicheerne kan ikke retoucheres, og det fremmede øje er ene om fortolkningen.

Alligevel har jeg dristet mig til at lade foredraget trykke — og trykke i den skikkelse, hvori det blev nedskrevet, altså med mange mindelser om den mundtlige form. Jeg tror, jeg har nævnt

væsentlige drag i bondens åndelige fysiognomi. Muligt ikke alle, og muligt ikke med den helt præcise vægtfordeling. Mit faste udgangspunkt er mine nærmeste landsmænd, vestjyderne, de gamle især. Jeg tror, at man hos dem fandt det samme væsenspræg som hos vore forfædre, de danske bønder. Lad det så også til hver tid have åbenbaret sig i lidt varierede former og lidt forskellige støbninger. Sylden er og var den samme: dansk bondesind.

Blandt de mange bidrag til belysning af danske bønders sindelag og væremåde skal her til slut citeres en hjemstavnstopograf, som netop på stavnsbåndsløsningens tid — i året 1787 — gav en karakteristik af vestjyske bønder, nemlig forvalteren på Timgård, *Poul Matthias Nødskovs* skildring af egnens befolkning i »Beskrivelse over Thimgaard og Thim-Sogn«. Det hedder her:

»Bondestanden allevegne besjeles af Laster, der vel have Grund i den vanartede Natur, men egentligen udvikle sig ved Mangel paa Opdra-

gelse. Dog, som der er en Himmelvid Forskjæl imellem Gemyts Egenskaber hos Bønder, ikke allene i en Provins mod en anden, men endog i Jylland allene, saa er og stor Forskjel at mærke i Tænkemaaden hos Bønder i et eeneste Herred. . . .

Overalt synes det ikke, at nogen Last behærsker den hæderlige Bondestand i saadan Grad som Egennytte, Snyderie, Kneeb, eller med hvad Navn man rettest kan kalde lomsk Bedragerie paa plat Dansk i Handel og Vandel af Folk, der, overladte sig selv, ikke holdes i Tøjel af Religion eller Ærekjærhed, disse de menneskelige Handlingers 2de mægtige Drivefjære.

Da dette paa den ene Side ikke aldeles kan nægtes om Thim-Sogns Indbyggere af en Historieskriver, der stræber at være oprigtig, saa maa paa den anden Side derimod til Sognets Ære siges, at Indbyggerne besidde en fortrinlig Højagtelse for Kongen og Øvrigheden, med Beredvillighed til at giøre deres Pligter, og Erkjendelse af Velgjerninger, samt Høflighed og Tjenstfær-

dighed mod alle. De ere ingenlunde saa overtroiske, dumme, grove, plumpe, opblæste, som somme andre Stæders Bønder; men besidde endog en Fiinhed i Sæder, som saa meget ziirer Mennesket. Tyverie, Drukkenskab, Slagsmaal og andre slige Laster afskyes meget . . . men i Henseende til Løsagtigheds Synd, ere de just ikke saa reene . . .

De ere heller ikke at prise for Forligelighed paa deres Videstevne . . . Blant de onde Frugter af Bondens Opdragelses-Mangel, regnes især den hos dem herskende Fordom (Præjudicium Autoritatis) at intet kan være nyttig, ja ikke engang lade sig iværksætte, hvad som ikke af deres Fædre har været brugt, og saaledes Maskine- eller Abe-mæssig lært. Af den Kilde . . . flyde de langsomme Forbedringer i Landvæsenet.«

Så kort og hårdt kunde det siges — af en degnesøn fra egnen i 1787.

Risskov, oktober 1950.

Peter Skautrup.

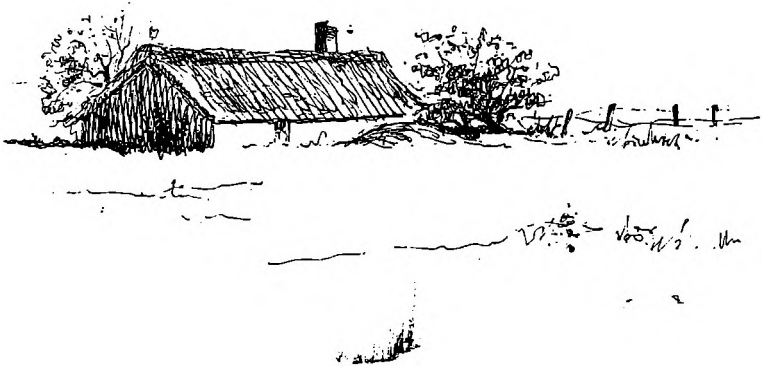

BONDE betyder boende, én der bor, og bondestanden i Danmark var indtil den nyeste tid folket, hele det danske folk. Bonden var på Jyske Lovs tid den fri, bosiddende og jorddyrkende mand. Men med frihed og selveje blev det i løbet af middelalderen småt bevendt, og selv om bonden efter 1788 fik sin frihed tilbage, så er frihed ikke nu mere et begreb, der tjener til at karakterisere bondestanden over for andre samfundslag. Bonden er socialt ikke mere eller mindre fri end enhver anden. Hvad den faste bosættelse angår, var den nogenlunde urokket indtil vort århundrede, men i den sidste menneskealder er folkebevægeligheden og folkeblandingen steget stærkt. Væsentligst og mest karakteristisk for bonden var og er det, at han dyrker jorden.

Bondestanden var den jorddyrkende stand, og det danske folk var stort set indtil 1800 én bondestand. Vore folketællinger, fra den første i 1769 og til nu, viser allerbedst, hvilken omvæltning der har fundet sted i vort samfund de sidste 150 og da navnlig de sidste 50 år. I 1769 var ca. 80 % af Danmarks befolkning bosiddende på landet, i de jyske amter var tallet endda større. I Ringkøbing amt var således de 95,4 % bønder, kun 4,6 % boede i købstæder, og en del af købstadfolket var jo i virkeligheden også agerdyrkere, havde gårde og marker som andre bønder. I 1801 var 79 % og i 1870 endnu 75,1 % (i Jylland endda 85,3 %) bønder. Men i dag er ikke 35 % af Danmarks befolkning bosiddende på landet! Den danske bondestand er altså — som stand — gået ned fra 80—90 % til ca. 35 % i løbet af de sidste 175 år, og omvendt er bybefolkningen vokset fra 10—20 % til ca. 65 %, en kendsgerning, der nok kan vække til eftertanke på mange områder. Og hvad sindelaget angår, er tiden næppe heller gået sporløst hen over

bonden. Der »staar en ny Tids Bonde paa sin Toft og lytter ud mod andre Lærkesange«, men den bonde, jeg her taler om, er den gamle tids bonde. Hvor meget man så vil kendes ved eller mener at kunne genkende endnu, må hver enkelt skønne om ud fra sin egen erfaring.

Danske bønder levede — således har der vist altid stået i geografien — af agerbrug og kvægavl, en del langs kysterne også af fiskeri. Alle næringsveje prægede deres dyrkere, og der kunde være forskel i kårene, men der var én lov, som gjaldt for alle i den gamle tid: ingen kom sovende til føden. Der måtte arbejdes, ja man kan — i sammenligning med vore dage — godt sige: der måtte slides, kæmpes. Og det af alle: mænd og kvinder, små og gamle. De små, så snart de kunde holde på en tømme eller rinke et tøjr, de gamle, så længe de kunde sidde op og gøre nytte med hænderne, karte lidt to, eller binde en løb.

Det var livet langt en kamp for at leve!

Ingen eller få i vor tid forstår den dybe taknemlighed, den andagt, man kunde møde hos de

gamle, når et arbejde var lykkedes for dem. Når høsten var bjærget i god behold! Nu kunde man trygt gå vinteren i møde, nu havde man til det daglige brød.

Hver dags stræben og hvert års strid stemte sindet til alvor og udviklede sans for det nødvendige, det materielle behov.

Er det så underligt, om bonden, i det mindste indtil vor tid, altså før den offentlige forsørgelses tid, — om bonden først og fremmest tænkte på at sikre sig.

Føst sæ sjæl', å så sæ sjæl', å blywer dær så nöj te øwes, så ka æn sjæl' ta de åsse!

Bonden var nøjsom, uhyre nøjsom. Der måtte intet gå til spilde. Brødet måtte ikke kastes. Det var næsten helligbrøde, om det skete. Undertiden kunde denne påpasselighed se ud som påholdenhed, gerrighed. Og disse egenskaber fandtes sikkert også — individuelt. Men på den anden side kunde man i almindelighed regne med hjælpsomhed, om der var virkelig nød. Hjælpen måtte blot ikke være tankeløs.

Dæn, dæ gi'r te han tigger, skal slå's te han ligger.

Bonden vurderede og vurderedes efter økonomien. Svigersøn og svigerdatter ligeså. Hår hun nøj? Det var det, man spurgte om. Livet udviklede evne til beregning, til hvad en gammel vestjysk forfatter karakteriserer som »Egennytte«. Derfor blev samfundsfølelsen og den sociale forståelse også ofte noget afstumpet. Bladrer vi i gamle sogneforstander- eller fattigforstanderprotokoller, finder vi let sider, som kan tale med herom. Der var en ikke ringe standsforskel i det gamle bondesamfund.

Arbejdet gav hårde næver, og samfundsforholdene havde — for os nu at se på — et strengt drag. Der var selvfølgelig forskel også dengang. Der var steder, hvor solen også da skinnede varmt. Og det gjaldt også dengang, at livet formede sig efter livets egne love.

Men der, hvor lovene, kårene, var strenge, der blev livet strengt — og der blev énerne flere. Der er sikkert noget rigtigt i Gravlunds ord om,

at sjællænderne lettere går i flok end jyderne. Men overalt gjaldt det dog, at hvad der endmødte én, måtte først nytteværdien vejes. På vestjysk hed det: Hwa ka æn fo u'r å'er, hvad kan man få ud af det, eller: ka ær betå'l sæ, kan det betale sig?

Anton Berntsen har tegnet typen i »Mi Nååbo, Pe Sme«:

Mi Nååbo, Pe Sme, æ en ondele jen,
de sæjer a, sjel om han å æ mi Ven;
vil en tåål for en Sag å så smått leste ve,
så spøer han så twæære: »Hwa Nøtt er et te?«

Men egentlig er der ikke tale om tværhed, blot en udpræget realitetssans, som også børnene tidligt tilegner sig. Overlærer Skov Mikkelsen fortæller, at i en vestjysk skole »hændte det en Dag, — men det er meget længe siden — mens Børnene sad og skrev paa deres Tavler, at en Dreng pludselig udbrød: Aae føj endda! — Hvad er det, du siger, Niels Peder? spurgte Læreren. — A sejer: Aae føj endda! Hær skrøw a den kjøn-

nest Fir'er, a haar skrøw'en i ald' mi Daw'. Aa saa haar a'tt mej'r Nøtt' aa'en end den toppe Hø'n, der gor u'r i æ Haw', for de sku' ha wot en Sejs'er!«

Jo, bonden var en realiteternes mand.

Han var konservativ over for alt nyt. Man vidste hvad man havde, ikke hvad man fik. Ingen ny eksperimenter her! Dæ ær æ pröwen æn blywer narre ve! Man kunde være træg og uvillig indtil det blindt stædige. Vore foregangsmænd på landbo- og husmandsbevægelsernes område kan sikkert tale med om det. Hvor mange dyrkningsmetoder har vi haft før 1800? Alsædbrug, trevangsbrug, pletvis kobbelbrug. Der kunde gå århundreder, før et skifte fandt sted. Eller tænk på nye afgrøder. Kartofler vilde man ikke æde. Endnu i 1820erne turde en herremand på Fyn ikke sætte kartofler på bordet til folkene, af frygt for at de skulde stikke af. Roedyrkningen var man også skeptisk overfor. Men nu er man jo på arbejdets område indstillet på lidt større omskiftelighed, og ordene, der begynder med for-

søg: forsøgsmark, forsøgsstation, forsøgslaboratorium osv., kimser man ikke længere ad. For det større samfunds — nemlig verdenssamfundets — love tvang os dertil. Men frivilligt gik det ikke, tvang var nødvendig.

Derfor blev også den forskel i synet på tingene og indstillingen over for tingene, der naturligt er imellem en generation og den næstfølgende, hos bonden ofte særlig stor. De unge vil af naturen søge eget fæste over for foreteelserne, gøre deres erfaringer. Men det nymodens skulde de gamle ikke have noget af. Og da far og søn var af samme stof, lige hårde og lige stejle, kunde det godt blive et nævekryst dem imellem, der en tid gjorde ondt, selv om dette modsætningsforhold ikke udadtil gav sig stærke udslag. Det lå ikke for nogen af parterne at lade sig mærke med noget.

Man var traditionsbunden, — uden på nogen måde at føle et bånd. Sæd og skik lå fast. Man fulgte de gamle, i tro og overtro, i handel og politik. Man fødtes til et liv og levede det —

måske med en lille krusning i ungdomsårene, men ellers: levede det uden en tvivl, uden en tanke om, at det kunde eller burde være anderledes, end det nu engang var fra arilds tid. Det var Landslevs lov, der gjaldt: Jeg sku hilse og sige, om det maa være, som det er, og blive, som det var. — Indtil en dag en søn med videre horisont blev den stærkeste, og et skifte fandt sted. Men så blev der atter lukket af for en god stund. — Denne sejge, egenrådige stivhed, ja stædighed, dette hårde og stejle sind, som kunde være lukket for ethvert fuldfyldigt ræsonnement, blot fordi det ikke vilde nogen ændring — er måske nok i særlig grad at finde hos jyden, hos vestjyden og vendelboen. Dette sind er jo også ofte blevet afbildet i vore digteres værker. Det skaber monumentalitet og handlingsstyrke.

Ser vi på forholdet mellem den enkelte og det lille samfund, han hørte til, så måtte denne traditionens og vedholdenhedens magt skabe en vældig ensretning i ydre væremåde. Vi er vel ved første tanke tilbøjelig til at mene, at ordet

og begrebet ensretning er et moderne fænomen. Og ordet er da næppe heller ældre end vort kendskab til den ensrettede elektriske strøm, og begrebet ensretning er vel også først i den sidste menneskealder kommet frem i den almindelige bevidsthed, men i bondesamfundet var det en realitet fra gammel tid. Ensrettetheden fremtræder blot på en hel anden måde for os nu end for den gamle bonde forhen. Vi kæler nok for det personlige, det originale — se blot avisannoncerne: den personlige frisure, den personlige service på enhver måde — men lader os samtidig gøre til slaver af mode, mer eller mindre frivilligt, eller må finde os i, at ensretningen fra organisationens, sammenslutningens, samfundets eller statens side griber om sig. Tilsyneladende en mærkelig kombination, men vel kun et eksempel på gyldigheden af loven om tryk og modtryk. For os er i al fald ensretningen væsentlig af tvangsmæssig karakter. Den kommer til os udefra, som tvang, og vil hindre os i at handle frit på de og de punkter. Men i det gamle bonde-

samfund var det helt anderledes. Der var ensrettetheden betinget af en trang indefra. Der gjaldt det netop om ikke at være for stærkt personlig præget og derved skilt ud fra de andre.

Man skal være varsom med at drage for principielle slutninger ud fra enkeltfænomener. Alligevel er det fristende at tolke betydningsudviklingen i et enkelt ord som en afspejling af denne gamle indstilling. Ordet sær betød oprindelig »sig« eller »for sig«. I Jyske Lov hedder det, at den mand, der er gift, ikke må fledføre sig, medmindre konen også fledfører sig sammen med ham, eller de er så gamle, at biskoppen tillader dem »sær at være«. Men den, der levede sær, for sig, havde derved skilt sig ud fra andre. Han blev betragtet som »underlig«, og i danske dialekter har ordet så fået betydningen »skør, halvtosset«. Der har vi den gamle bondes vurdering af »originalen«. Man måtte for himlens skyld ikke maje sig ud eller opføre sig anderledes end de andre. Man trådte nødig ud af flokken. Wombwell — i Johannes V. Jensens Himmer-

landshistorie med denne titel — forstod slet ikke dette. Der stod de gode himmerlændere i tusindvis foran menageriet, men ingen gik ind. »Ingen vilde begynde! Mændene stod og trykkede sig sammen i kompakte Flokke og røg Tobak, idet hver gjorde sin Person til Intet. . . . Der førte jo en Trappe op til Indgangen, hvem skulde gøre sig synlig der, hvem skulde gaa ud af den sikre Ubemærkethed og udsætte sig som den forreste? Ingen vovede det, Ingen vilde bære Ansvaret«. — Jo, det blev igen her ungdommen, som brød ud! Men de gamle blev helst i flokken. Der, i en upersonlighedstilstand, var man sikrest, der kunde man ånde trygt, der var man fri for nysgerrige blikke og pegen fingre.

Hermed hænger bondens reservation nøje sammen. Nu er tilbageholdenheden hos danske bønder nok noget forskellig. Skal man dømme blot efter ydre væremåde, er fynboen og vel også sjællænderen ikke så tilbageholdende som jyden. Jeg ved nok, at det er almindeligt at betragte jydens såkaldte »krydsforhør« af den

fremmede som udslag af nysgerrighed, altså det kendte spørgsmål til den fremmede: hur æ dæn hær mand fræ? Men efter min mening er der her slet ikke tale om nysgerrighed. Det er efter min bondefornemmelse absolut forkasteligt eller dog dadelværdigt at være nysgerrig. Man siger på jysk: han æ så nysgjærre, te de hal' ku vær nok! Og »nok« er som bekendt for meget. Nej, vi træffer her et fænomen, som er velkendt fra vidt forskellige bondesamfund og primitive samfund verden over, et fænomen, som en tysk forsker har kaldt »spielende Energie«, legende kraft. I vor hastende og funktionalistiske tid hedder det, når A og B har et mellemværende at drøfte: skal vi »gå lige til sagen«? Men således bærer bonden og den primitive mand sig ikke ad. I deres forhandling skal der en længere indledning til. Tænk på deres handelsritual. Hvad enten det var en orientaler eller en vestjysk bonde, fik man ikke den endelige pris at høre straks. Nej, man begyndte med en højere pris, så den ligesindede, man handlede med, kunde få brug for sine evner

til at prutte. Man trak til marked med en ko, der skulde koste 350 kr. — officielt, men man fik hvisket i øret, at den jo godt måtte sælges for 275. I vestjydens handelstrang kom denne legende kraft rigtig til udfoldelse, og det er den samme orienterende reservation, som jeg hellere vil kalde det, der ligger bag om det jyske krydsforhør og de historier, som dette har givet anledning til, og af hvilke en enkelt (med flere variationer) lyder omtrent således:

I en kupe i toget fra Skive kommer en bondemand ind rygende på pibe. Han sætter sig ned, men opdager ikke, at han taber en glød ned på sine bukser. Over for ham sidder en anden bondemand, der da indleder samtalen:

Mæ forlåw å spø'r, hur æ dæn hær mand fræ'? —

A æ fræ Salling. —

Mæ forlåw å spø'r, hur skal dæn hær mand hæn? —

A ska te Fyn! —

Hwa ska do dæ'r? —

Ja, a sku besø'g nöj famili! —

Hm, nå ja, — dær æ helsen ild i di bowser!

Men denne tilbageholdenhed virker langt videre. I talen var den let at mærke. Bonden brugte ikke gerne store ord, heller ikke mange. Der kunde nu nok være nogen forskel. Det forekommer mig, at den sjællandske bonde hos Anton Nielsen fører en stærkere tale end vestjyden. Den vestjyske bonde er til daglig fåmælt — eller i det mindste v a r det. Hvad var der egentlig også at diskutere? Enhver vidste jo, hvad der var at gøre, hvad der skulde gøres, og den fremmede ordskvaldrer var det jo oftest let at tilfredsstille, — med et jåw, å jåw', jåw ves så, jåw de ka gåt væ'r sand' eller jåw de ska jo nåk pas'. Det var ikke således, at tanker fattedes. Man havde nok sin mening om ordgyderen, — sådan æn vröwlhu'e, æn skwalderkåk, æn hja'pröw' — eller hvad man nu kaldte ham — bagefter. Og hvis de ydre, de villede »hæmninger«, som vi nu kalder det, slappedes, hvis bonden fik en tår til eller over tørsten, så kunde den

gamle blive meget meddelsom. Men ellers skulde man have tid og lidt efter lidt n ø d e s ind i en samtale, ligesom man ved bordet ude skulde nødes til det nødvendige. Jeg er vis på, at ingen har fortalt mig det eller indskærpet mig det, at man ikke tog for sig straks der blev sagt værsågod. Men jeg husker, at første gang jeg i Østjylland gik til et dækket bord, fik jeg ikke min sult stillet, for i det hjem var det småt med nødningen!

Man var også i sin tale mere afdæmpet.

Såm' bråw'ter å hå'r e't, ander klawer sæ å skå'r e't, somme brovter og har intet, andre klager sig og skader intet. Det var lige forkasteligt.

Man var kritisk over for det prangende, det pralende, det overdrevne, og mistænksom over for den, der vilde ind på livet af én.

Man imponerede ikke let den gamle, fik i al fald vanskeligt et spontant, umiddelbart udbrud frem. Her kunde der nok være forskel. Den gamle sjællænder, man fortalte en kuriøs historie, kunde sige: nej ded var dow konstigt, eller: ded var magesly'est. Men jyden ikke.

Det er ikke jysken, der har betinget Grundtvigs brug af ordet mageløs, ikke jysk, der har klinget i hans øre, da han »ved Daaben . . . fandt det mageløse Vidnesbyrd om den ægte, oprindelige Christen-Tro«. På jysk kunde ordet kun betyde: som savner sin pendant: æn må'gløs træ'sk.

Nej, jyden vilde højst give udtryk for sin tilslutning eller anerkendelse i et: de wa e't så hi'el tåvle.

Det er i det hele den samme reserverthed, vi træffer på følelsernes område. I al fald tør jeg svare for den gamle vestjyde. Man lægger ikke sine lidenskaber — sit behag eller mishag, selv om det er nok så stærkt — frem til beskuelse. Hvad man huser, holder man helst for sig selv. Og den, der krænger sig ud, »brænder« i lys lue, har man ingen tillid til. Offentligt skriftemål ligger ikke for bonden, oxfordbevægelsen er kun for sekterere.

Det er på én gang vidnesbyrd om et ømt og sart følelsesliv, som ikke tåler fingereren, og en stærk vilje, der lægger et skærmende værn om de

affekter, som den gamle bonde selvfølgelig også husede, og som hos vestjyden — ham jeg kender bedst — også ofte higede efter at finde genklang, forståelse og fællesskab, men blot aldrig eller meget sjældent udfoldede sig eller fik frit løb.

Jo stærkere denne kontrast er, jo mere vil man i sproget gøre brug af i r o n i e n, oftest i den skæmtende form. Skal man endelig lade en fremmed ane, hvad der bor bag forhænget, kan man løfte en flig i det ironiske hjørne.

Man brugte ikke eksalterede ord om de dybeste følelser. Man talte ikke om »den tunge, den bitre sorg«, om ens store fortvivlelse. Det hed blot: han wa nöj trøt ve'er, han var noget trykket derved, eller: dær wa engenteng å mærk o hin, der var ingenting at mærke på hende, — skønt hun måske nok havde grund til at vånde sig. Eller som Skræepigen i E Bindstouw, der på moderens spørgsmål: Hwa skaae Do? bette Ann!, svarede: »To de veed A ett — Jen ka ett aaltid væ lih glaae.«

Den, der trænger til trøst eller medfølelse, må

nøjes med et håndtryk eller et »Ja, de ær e't swå'r rå'r«, det er ikke svært rart, og den, der er begejstret og varm i sin fremstilling af en sag, blive ikke fortørnet over igen at høre det gamle svar: Jåw såmænd — de wa jo e't hiel tåvle.

Normalt vil en sådan litote, som vi kalder det i sprogets verden, være den højeste grad i positiv eller negativ retning, man når til i vestjysk — som i det hele hyppigt i bondesprog. — Do ær nåk e't hi'el ta'r, siger man til drengen, der drivvåd kravler op af vandgrøften, han faldt i. — Dær blywer e't så fo bæ'r i jo'r, d. v. s. der bliver mange bær i år. — A wa e't hi'el dreste, siger man, når man var hundeangst.

Man udtrykker sig ikke gerne for absolut, for kategorisk, men med al mulig forbehold: de ka gja'r væ'r, — jåw de'r remele nåk, — de ku ha wåt bæjer — de ku åsse ha wåt renger.

Man svøber forsigtigt sine ord ind. Helst i en »upersonlig« form. Di sæj'er — læg mærke til det: *de* siger, *a* sæjer engenteng! — di sæj'er, te de ær e't fri for, te han vil sæj mier end som

han ka sto ve. Så har man fået præsenteret en løgnhals.

»Jeg« udtrykkes ved »en« eller »en anden en«. Da Mads Uhr vilde hjælpe koen, der var gået i syk, og koen ikke selv vilde hjælpe til, var gode råd dyre, for »nær Jen ve hjælp Jen, aa Jen ett ve gjør en bette Koen, hwa ska saa Jen blyw te?« — Jo, for »æn å'n jæn' å tø'k« havde han ret.

Livets alvor og det sædvanetro sind skabte enfold og fromhed. Det var jo i den gamle tid ofte livet, det gjaldt. Man bad, når man stødte båden fra land, lige som man kørte hjemme fra i Guds navn — eller som min bedstefar sagde, når han var kommet op på vognen og havde fået tømmen fat: i nawn da! Og så kørte han. Man bad ved bordet.

Bad vi da i Lys fra Maanen
som kun Børn og Bønder beder.

Man holdt hviledagen hellig, gik i kirke de reglementerede søndage — og ofrede til præst og

degn, som man skulde. Man havde Vorherre mere med sig i det daglige liv, end tilfældet er nu. Man hører vistnok ikke mere en hilsen: Gu hjælp — til den, der arbejder. Jeg tror ikke, man derfor var mere religiøs forhen end nu, men man var mere vanemæssig kristen. Man søgte at sætte tæring efter næring, som man i det hele på ethvert område søgte en passende balance mellem ønsker og evner. Alligevel: her kunde balancen glippe. Der var for vestjyderne — blandt de folk, jeg kender, de mest reserverede og normalt mest afbalancerede — to områder, hvor de forholdsvis let kunde bringes ud af ligevægt: i religiøs tro og i spil. I sit gudsforhold kunde han rystes og græde som et barn i krampe, og i spil — af enhver art — kunde han sidde med den kolde sved om panden, som hypnotiseret, og spille om beløb han ikke rådede over. Der er gået flere stærke bevægelser hen over det vestjyske land — med voldsomme, lidenskabelige krav, der hos den enkelte kunde afføde en ekstase, som man vanskeligt kan tænke sig, om man ikke

har stået ansigt til ansigt med den. Men denne sjælelige spænding varede sjælden ret længe, for sindet tålte det ikke. Fra de store udsving fandt man igen ind til en hvilestilling, en balance. En og anden fandt aldrig ligevægt, men han fik da heller aldrig nogensinde — så lidt som hasardspilleren — social ligeværd igen. Man kendte dem godt, disse vrængbilleder af én selv, men man syntes bestemt ikke om dem, — for de var ude af eller ud over sig selv.

Denne enfold og fromhed, i større eller mindre grad, som man mødte hos den gamle bonde, var et af de drag, som andre samfundsklasser lettest fik øje på og i almindelighed kaldte enfoldighed, dumhed.

Det var ikke altid så rart at skulle til købstaden. Som bondedreng risikerede man en omgang tærsk af de købstadknægte. De kunde jo se på én, at man var fra landet, de kunde høre det, måske også lugte det. Og man vidste jo da, at de vilde snyde én, om de kunde komme af sted med det.

Mor fortalte en dag, hun havde været i byen, at hun i en forretning skulde købe knapper. Den raske diskenspringer viste knapperne frem. — De koster 2 øre stykket og 25 øre dusinet! — Ja, så trow'r a da næsten a ska hå em stø'kvis, sagde mor, som var sikker nok i den lille tabel.

Men selvfølgelig var der dumme bønder til, æn tå'ri, æn tåkkinåk eller hvad man nu kaldte dem. Men der er jo brodne kar i alle lande. Og hvad udenforstående kort definerede som enfoldighed, var og er noget ganske andet, nemlig enfold, enkelhed, naivitet.

Som livet formede sig for bonden dagen og året igennem, frembød der sig ikke megen variation i tilværelsen. Det lå fast altsammen, og var man kommet lykkeligt og vel igennem de kendte stadier, var arbejdet lykkedes og opgaven løst, var der kun grund til at være tilfreds. Torolf Kristensen fortæller i sine erindringer fra Salling, at han i en ferie besøgte naboen derhjemme og på spørgsmålet om, hvordan det stod til, fik følgende svar: No hå vi indhøst, æ Kow hå fåt Kal,

å så hå vi wot te Ålters, så no tøkkes A, vi æ øwer de væst fo i Or!

Der var ikke mange nye og overraskende situationer, som krævede en hurtig indstilling og øjeblikkelig løsning. Den gamles tankebaner var forholdsvis få, der var ikke mange sporskifter, og de skifter, der var, fungerede ikke automatisk. Han havde over for etisk-moralske værdier ikke nogen apotekervægt at veje med. Man kan vel sige, at han egentlig kun havde ét lod at veje med. Og kunde foreteelsen, han mødte, veje det lod op, var det g o d t, hvis ikke — var det o n d t. Der var gode og onde mennesker, der var hvidt og sort, — men noget mellemstandpunkt i reglen ikke. Det komplicerede sjæleliv, som interesserer os så stærkt, og som vi er så ængstelige for ikke at yde fuld retfærdighed, fik ikke nogen god karakter i den gamle bondes vurdering. Han forstod det ikke, og kunde derfor vanskeligt tilgive det.

Denne enkelhed kalder vi n a i v i t e t, når det gælder forholdet mellem tanke og handling.

En mand er naiv, når han er godtroende. Og den gamle var godtroende — over for den eller det, der mødte ham i hans eget plan, i hans egen dragt og hans eget mål. Et ord var et ord. Men stak det af fra det sædvanlige, blev han mistænksom. Du skal være ven med din ven, blande sind med ham og søge ham ofte, siger det gamle digt Hávamál, men

> Har du en anden, én som du ikke tror,
> og du vil nyde godt af ham,
> Da skal du tale fagert, men tænke falsk
> og gengælde løse ord med løgn.

Den gamle bonde var grov, sagde man. Jeg vilde foretrække at sige, at han var ærlig. Sådan tilpas beleven, høflig og løgnagtig, som omgangsformen nu kræver det, — det var han ikke. Mødte du en gammel kending efter 10—20 års forløb, så vilde han ikke — som vi helst gør det nu — sige til dig: De bliver nok yngre og yngre, ikke engang sige: De holder Dem skam godt! Nej, han vilde ærligt og ligefrem sige: De

ær svæ'r, så do hår tavt dæ, eller måske dog tage sig selv med: Ja' — vi blywer jo hal gammel. Eller som en kvinde tænkte højt: Hu hå'r di endda forandret dæm, — mæn hwa, de ær dæ jo e't nöj å gjö ve! — Og ligger du syg til døden, så vil den gamle ikke bedrage dig med fantasier om en fremtid, han ved ikke kommer.

Den gamle bonde var ikke høflig, sagde man. Jo, det var han nok på sin vis. Han var blot ikke over-kultiveret. De højere lags modebestemte ceremonier var ikke hans. »Ja, ja, Eders Naade! Eders Naade! Complementer og Baslementer har vi got Kiøb paa i disse Tider«, siger Jeppe på Bjærget. — Men bonden var ikke sirlig, var det heller ikke i sin tale. Her er sket store forandringer. Der er ord, som man nu heller ikke i bondelag tager i sin mund. Jeg ved ikke, om man er nået så vidt, at man kan præstere en passende bly rødme, om man alligevel skulde være så uheldig at bruge et — naturligt ord. Anderledes før. Da nævnede man tingene ved deres rette navne — om det da ikke drejede

sig om forhold, hvor tabuskikke rådede, hvor navnets magt kunde spille ind.

Denne enkelhed i det åndelige maskineri gjorde bonden stærk, muligt nok ofte noget ensidig. Ligesom hans arbejde eller slid gjorde ham fysisk grottendes stærk. Man husker sådanne gode, kraftige håndtryk, der fik det til at svie i svæklingens hånd. Men denne kraft blev imidlertid ikke til uden en passende hvile. Hvis ikke organismen, den åndelige såvel som den legemlige, fik hvile, blev den vanskabt. Og ingen forstod som bonden at hvile. Det kunde ganske vist blive sent med arbejdet. I en travl tid blev man ikke færdig før langt ud på aftenen. Men når et arbejde var til ende, så hvilte man, hvilte og sov. Helligdagen var en stille dag. Man gik i kirke, senere hen til naboen, og sammen gik man så i marken for at se, hvordan avlen stod. Vintertiden især var en lempelig tid. — Hvordan er det i det moderne bysamfund? Hviler man der? Kender nogen til mørkningssæde? Sidder nogen overhovedet stille og tænker? Hvilken rastløs-

hed, hvilket jag præger ikke bymennesket! Stadig variation, stadig noget nyt! En halv times stilhed er for flertallet ikke til at komme igennem!

En sådan forskel i livsførelse sætter sine spor. Man kunde selvfølgelig nok i det gamle bondesamfund blyw lång ve æ ti' — vel nok en spøgende omdannelse af: æ ti blöw lång få jæn — men jeg tror ikke, man kedede sig, — det ord er vist næsten helt ukendt i dialekterne. En prøvelse, en sygdom fx., der krævede hvile, mødte den gamle med megen tålmod.

Jeg gad vide, om ikke vi også heri skal søge forklaringen på, hvad man kunde kalde forholdet til gentagelsens gyldighedsværdi. Egentlig skulde den samme påvirkning under samme omstændigheder give samme virkning. Men det er jo langt fra tilfældet med os nutids- og bymennesker. Den sproglige gentagelse bliver os snart en »banalitet«. Vi bliver hurtig kede af den bagers brød — og prøver en anden. Vi bliver trætte af at høre den samme præst, se den samme

skuespiller. Vi bliver blaserte. Blasert betyder udtørret, brændt, sløvet. Det er os, der er i en evig forandring. Vi er syge og trænger til kunstige, stimulerende, narkotiske midler, om samme virkning skal opnås. Påvirkningen skal øges eller varieres, om samme reaktion skal fremtrylles. Anderledes med den gamle bonde. Sig en vittighed og sig den samme i morgen, han vil som oftest le lige hjerteligt hver gang. Han kunde opbygges lige inderligt hver gang over den samme prædiken. Han kunde læse den samme bog om og om igen. Æn ka ha gåt å' å hø'r hæjer lø's æn jæn' gång te. De få bøger, man ejede, blev slidt op. — Når jeg nu og da kommer ud for bestemte situationer, så ved jeg, at hvis mor havde levet og været til stede, så vilde hun have sagt det samme ord eller fortalt den samme historie, som netop hørte til der — med den samme vægt i ordene, den samme troskyldighed eller det samme smil.

Tænk også på bondens mange sejer, siger, talemåder og ordsprog, et særligt folkeligt talesprogs-

drag. De levede, fordi de blev gentaget, de dannede, hvad vi kalder tradition, men traditionen omfattede meget mer end det.

Hvorfor ingen banaliteter, ingen blaserthed hos bonden. Hvorfor lige frisk og oplagt, hvorfor lige »nyskabt« hver gang? Fordi han undte sig hvile. Sindet kunde nok komme i svingninger, men det opnåede også med passende mellemrum at falde til ro — naturligt og af sig selv. Mens nutidsmennesket ofte må ty til kunstige midler for at fremkalde en afslappelse — en naturlig ro.

Livsrytmen i det gamle samfund var s i n d i g, hvad der selvfølgelig ikke nødvendigvis medførte, at reaktionerne altid var besindige. Men omvendt medfører det moderne bysamfunds mangel på sindighed meget ofte også mangel på besindighed.

Bonden blev ofte beskyldt for at ville bruge k n e b. Dette er næppe noget specielt dansk, men et drag, vi hyppigt møder i bondesamfund. Man var r e t h a v e r i s k, man stod stejlt på sin ret

— vel også fordi der jævnlig fra samfundets højere lag blev gjort overgreb. Hvad der er ført af processer, ofte over bagateller, er kolossalt. Man var i høj grad bundet i formalisme, juristeri, hængte sig i bogstaven, om man da kendte den. Tænk blot på det islandske bondesamfund i sagatiden. Vi har sikkert haft tilsvarende sager herhjemme — men blot ingen sagafortællere. Over for øvrigheden havde man normalt respekt og ærbødighed, men i enkelte landsdele kunde selvfølelsen og selvhævdelsen også her volde besvær. Vendelboerne har jo fra gammel tid ord for at være selvsikre, og jyderne i det hele er måske nok de mest rethaveriske af danske bønder, på vagt over for misbrug af ret og magt. I sin lille bog »Jyder« siger Gudmund Schütte — det lyder hårdt — om jyderne, at de synes at have privilegium på at være kongemordere! Og remser op: Knud den Hellige 1086, kong Niels i Slesvig 1134, Erik Emun på Urnehoved ting 1137, Svend Grathe 1157 på Gråhede, Erik Klipping 1286 i Finderup lade og begivenhederne 1340, da Niels

Ebbesen vog den kullede greve! Jo, sandt nok! Men hvad ved vi egentlig om motiverne? Intet! Men man kunde godt diskutere den første begivenhed. Knud den Hellige er på flugt ned gennem Jylland, og man kunde nu spørge: hvorfor vender jyderne ikke om, da de har hvistet ham over Lillebælt? Så var han jo ude af landet. Hvorfor vedbliver de forfølgelsen til St. Albani i Odense? Og herpå må man vistnok svare: fordi jyderne måtte føre sagen igennem, helt til enden. Havde den gamle en fjende, var han ubønhørlig. Der var ingen nåde. Fjenden — det onde — måtte tilintetgøres, udslettes, om det stod i hans magt. Den gamle betydning af ordet »hade«, nemlig: forfølge og tilintetgøre, kan endnu træffes i jyske bondemål. Endnu kender gamle jyder udtrykket: at hade ukrudt, d. v. s. rykke det op, fjerne det. Blicher har altså ikke fået den hele sandhed med om den stærke og sejge jyde:

men han goer ett ind igjen,
fa' de uhn han hå gjent hen.

Han gik ikke ind igen, før dåden var fuldbragt.

Han havde nok et vist tålmod, men der var en grænse. Den kunde ligge nærmere eller fjernere, men den var der. Noe-Nygård har trukket den således i digtet »Jydsk Sinnelaw«:

Han troj mæ føst o mi stuer Tå,
denhær Mads Hwor!
Men a wa klinger å wal tepas,
Ä dæfor så a jo jawn te Mads
en jenle: »Turr!«

Så troj æ Hempi mæ o mi Hææl,
denhær Mads Hwor!
Så sååå a sinne: »En simpel Rå:
Vær åå mi Hææl, å vær fræ mi Tå,
å sie Dæ for!«

Så spytt æ Skumpi mæ i mi Ywn,
denhær Mads Hwor!
Så tosk a ham, te han lå i Lejj
å glemt hans Spytten, å glemt å trejj
mæ båg å for. —

A tramper ingen mæ Træsko o.
A sier mæ for.
Men hwis de trejer mæ ollt fo tidt,
så går mi Tålmod te Slut Fallit.
Fowal Mads Hwor! —

Så meget kan i al fald siges, at retserkendelsen var mere grundfæstet på landet end i byen. Man undgik helst kollision med loven og lovens håndhævere, — men man lod sig ikke ydmyge.

Og jeg skal så til slut sige lidt om den gamle bondes syn på og stilling til, hvad der almindeligvis anses for at ligge ud over realiteternes verden, ud over det sanselige. Men lad mig straks sige, at et skel som det vi nu erkender, om det end kan være flydende, fandtes ikke hos den gamle.

Overtro er ikke noget gammelt ord i dansk, næppe ældre end reformationsårhundredet. Det tyske Überglaube eller Aberglaube (eller Missglaube, som Luther foretrak) heller ikke. Overtro er vel dannet efter det latinske superstitio. Men overtro i betydningen »overdreven eller

urimelig tro på noget mystisk, noget uhåndgribeligt« — fandtes ikke. Overtro v a r tro. Og selv om kirkens mænd i århundreder talte derimod, så havde de gode præstemænd selv en rem af huden. Kendt er historien om den mærkelige indskrift på Ditlev Hansen Guldsmeds vinduesrude i Ribe. Den viste sig en morgen — ved 8. slet den første søndag i advent 1630 — i duggen på ruden. Den kunde ikke viskes ud. Og nu var det i en herrens tid, med krig og ildsvåder og himmeltegn og stormfloder — »som war en møget stor Søndstraf .. Gud nadelig beuar ass fremj bedere far Chrestj Skyld Amen«, skriver Ditlev Hansen selv i sine optegnelser. Og i denne sjælelige vånde kom nu indskriften til. Hans højærværdighed biskop Jens Dinesen Jersin måtte tage standpunkt. Han gjorde det i en prædiken — og slutter omtalen med ordene, at han ikke vil »determinere og sige, af hvem den er skreven, enten af Guds befaling eller fandens bedrageri. Dog vil jeg snarere tro det, satans end Guds verk at være«. — Og vi, som kender tegningen

fra hans udgivne prædiken, er ikke sekunder om at afgøre, at det var et — fabriksmærke.

Men tænk så på hekseforfølgelserne, båreprøverne, onde øjne og forgørelse osv. I vor navnlig på det naturvidenskabelige område så »oplyste« tid søger vi overalt, hvad vi kalder »naturlig forklaring«, — som Birger Sjöberg så yndefuldt siger det i et lille digt »Naturlig förklaring« i Fridas visor, andra boken, og hvoraf blot et par vers skal citeres:

Rodnad bak galler
av fläktande hattfloret, den
ibland förefaller
så hemlighetsfull, o, min vän!
Denna förmering
av skönhet på kindernas lot:
en snabb cirkulering,
pulsering
av blodkroppar blot.

Lusten att kvittra
som fågel i vaggande fur,
likt sus och likt zittra,

den är av erotisk natur.
Längtandets smärta,
som fängslar vår fröjd med sitt lås:
Ett tryck kring vårt hjärta.
En smärta
naturlig, förstås!

Kyssen, den blida,
och Kärlekens arm kring en hals:
en livsyttring, Frida —
ej mera, ej vidare alls! — —

Jo, vi er blevet meget kloge.

Vojensjægeren hører vi ikke mere til. Han farer ikke ved nattetid, med hesteridt og hundeglam, gennem luften over jyske marker. Gamle pastor Feilberg fandt ud af, hvad der lå bag, fandt den naturlige forklaring: det var vildgæs, der jamrede, på flugt over nattetågerne. Den døde mand i de skånske skove skriger ikke mere, — men nok endnu den ugleart, som flagrer der. Solulvene fandt deres fysiske forklaring, nordlyset ligeså — eller måske endnu ikke helt?

Men for den gamle bonde behøvedes ingen

videnskabelig forklaring. For ham var det oversanselige en selvfølgelig bestanddel af tilværelsen. Det hørte med til livet, var en del af livet — som man nok stod afmægtig overfor, men som man så måtte se at affinde sig med på bedste måde.

Min bedstemor havde den vane, når det tordnede og der kom æn lyssen, da at dukke hovedet ganske let og sige: Å'e jösses! Hun hørte det næppe selv. Der lå vist ikke nogen dybere tanke bag. Hun havde vel lært det af de gamle. Men engang har det haft et indhold, dette udbrud. Man tyede i sin uformuenhed til den, man håbede måtte være endnu mægtigere. Man gav sig hen.

Hvor det logiske ræsonnement måtte standse, hvor forstanden stod stille, havde man en tryg tilflugt i troen, i skæbnetroen. Man var i nogen mon fatalist. »Med menneskers liv vil det have sin gang, således som forud er bestemt«, sagde Ketil fra Mørk. Det var også tybosoldaten Hørdums tro, da han i 1813 skriver hjem fra

Lübeck: ieg gaar lige fornøjet i strid som ieg læger mig i min Sæng i fræd og ingen faare, da ieg haar den forsæt hvor ieg skal døe, skal ieg døe, hvor ieg skal læge skal ieg læge og hvorledes min skiebne er maa ieg tage den«. — Men mest kom denne skæbnetro vel til syne i lidelsen, det, der ikke kunde være anderledes. Hamlets »This must be so« hed på jysk altid: de sku no sör'n væ·r, det skulde nu sådan være.

Når der berettes om primitive folkeslags såkaldte »naturtro«, siger nutidsmennesket: hvor underligt, hvor fremmed! Og dog er denne tro jo ikke principielt forskellig fra vore bedstefædres eller forfædres tro og overtro. Følelsen af samhørigheden også med det overnaturlige fulgte dem fra fødslen til graven. Kvinden, der skulde føde, måtte ikke gøre det og det. Da mor ventede sit første barn, var hun en dag på besøg i sit gamle hjem. I bryggerset kom hun til at trine over en rive. Hor'n æ'r du stor å skröwer, sagde bedstemor. Der var sket noget forfærde-

ligt. Men mor kunde dog ikke få at vide hvad. Til alt held.

Og bruden, der skulde age til kirke, måtte ikke gøre det og det.

Livet var fuldt af regler og forskrifter, så man ikke skulde skades af det, man ikke kunde se eller føle. Nogle af disse regler var »videnskabeligt« set gode nok, andre var tossede. Men alle var de fulde af realitet for den tids mennesker. Der var ikke noget skel til den verden. At visse folk kunde se ud i fremtiden, og døde kunde gå igen, at folk kunde hekse og sjælene gå på vandring — det var altsammen realiteter.

Den gamle bondes forestillingsverden var en livfyldt verden. Den var ikke blevet til ved grå og matematisk tankeabstraktion, men dens genstande var plastiske, havde form og dybde, — og situationerne deri var »mættede« af indhold.

Også sprogligt gav en sådan opfattelse sig tydeligt udtryk. Lad mig nævne et så vanskeligt

og abstrakt problem som tidsopfattelse, tidsrelation. Nu tumler vi med cifre og tal. I dag er det den $^{2}/_{8}$ 1937. Hvad er det for noget? Ja, var jeg bonde — og havde dagen på afstand, så vilde dagen for mig være den dag, da jeg holdt foredrag på Rødding højskole. Så havde jeg dagen, tiden, situationen — mættet af indhold. Den $^{25}/_{3}$ var en indholdsløs betegnelse for bonden, men fruedag — ja, da skulde man så kålfrø, og da skulde »fåret tage sine lam ved låret og takke sin husbond godt«. Den $^{13}/_{7}$ var en tom formel, men Margrete råddenhø hendes dag, det var noget andet! Så har jeg årstiden for mig, jeg sanser dagen, den har indhold. Om det var i 1895 eller 1896, det husker jeg ikke, men det var det år, da stuehuset brændte — eller det forår, jeg købte den røde. Ikke kl. 12 eller 2, men ved middagstid eller drivtiddags. — »De Pust begynnt ve Kjerketie, da de had ringed sammen«. —

»De wa ve Helmestier Marri hun skul astej!«

Man anskuede tilværelsen. Livet var en fortsat anskuen.

Og døden? Ja, det var også denne indstilling og dette syn, der lå bag om bondens tanker om døden. »Intet er vissere end døden, men intet er mere uvist end dødens time«. Således havde fra arilds tid indgangen lydt til hans testamente, om han da fik skrevet et. Det var ikke en formel, han selv havde skabt. Ak nej, han havde såmænd lånt den fra latinen. Men den passede for ham. Døden var det sikre, det vidste man, og derfor bevarede man sin ro og kunde ind under døden tale jævnt om stort og småt. Sigrid Undsets skildring af Lavrans på dødslejet kunde også have gyldighed for den gamle danske bonde.

Niels Jensen var en gammel jyde — en særling vilde han nok være blevet kaldt i vor tid, enkel og af de små, men stærk i hånd og ånd. Han havde en nær slægtning, Thomas, som han ikke kunde med. Thomas var hans fjende. Da Niels lå og skulde dø og præsten spurgte, om der var noget, han ønskede, svarede han: A ønsker

å blyw salig — å så te Thomas Jensen e't ska arve mi tøj!

Døden — for at bruge et billede — var ikke noget punktum for de gamle, endsige et fortvivlet udråbstegn. Døden var et komma efter livets sætning i den store sætningskæde, som fortsatte også derefter. Derfor kunde de gamle tale roligt om døden — såvel som om ethvert andet led i livets og tilværelsens større sætning.

HENVISNINGER

S. 19. Aakjærcitatet er fra »Historiens Sang«, skrevet til grundlovsmødet i Skive 1917.
- 22. Anton Berntsen: Gjemm-Ævvel. 1923.
- 22. Skov Mikkelsen: Et' møj, men lidt. Jydske Anekdoter. 1937.
- 25. Landslevs lov. Gravlund: Vejrgabet. 1917.
- 27. Jyske lov. I. 32.
- 27. Johs. V. Jensen: Himmerlandshistorier. 8. opl. 1944. 126.
- 29. En tysk forsker: Alfred Vierkandt, bl. a. i Naturvölker und Kulturvölker. 1896.
- 33. Grundtvig: Kirke-Spejl. 1871. 4.
- 34. Blicher: E Bindstouw. 1841. 6.
- 36. Blicher: E Bindstouw. 1841. 43.
- 36. Aakjær: »Min Hjemmen« (1901), Samlede Digte. Mindeudgave. I. 161.
- 39. Torolf Kristensen: Fræ mi bet'te Ti å ong' Daw'. 1939.
- 41. Hávamál vers 45.

S. 49. Noe-Nygård: I Trøj å Træsko. 1926. 120.
- 51. Ditlev Hansen Guldsmed. Fra Ribe Amt. 1927. 654 f.
- 51. Jens Dinesen Jersin: Underviisning om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer. Citeret efter udg. 1730. 91 ff.
- 54. Ketil fra Mørk. Njáls saga kap. 149.
- 54. Hørdums brev. Hist. Aarbog for Thisted Amt. 1908. 85.
- 57. Citaterne fra E Bindstouw. 1841. 19 og 49.
- 58. Niels Jensen. Esbern Jespersen: Vinding Sogn. 1935. 128.

DANSK LITTERATUR OM DANSK FOLKEKARAKTER

Kort biografisk overskue.

Der kan fra de ældste til de seneste tider i fremmedes rejsebeskrivelser eller erindringer om ophold i Danmark findes talrige udtalelser om danskerne og dansk væsen. Enkelte af disse fra ældre tid er for nylig i oversættelse og uddrag offentliggjort af Laurits Bødker i »Danmark gennem Tiderne set med fremmede Øjne«. (1948). Her skal dog kun kort omtales den danske litteratur om emnet, og ser man bort fra udtalelser, der er holdt i mere almindelige vendinger (fx. hos Holberg og Sneedorff), findes de tidligste bidrag til en skildring af dansk folkekarakter i den række ældre danske topografier, som udkom i tiden fra ca. 1775 til ca. 1825. I det nogenlunde ensartede skema i disse beskrivelser af snævert afgrænsede egne findes som oftest også et kapitel om indbyggernes karakter og moral, deres sjæleevner og kundskaber etc. Det gælder således, for at nævne enkelte typiske eks-

empler, *P. M. Nødskovs* »Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn« (1787), jf. det i forordet her citerede stykke, *Niels Blicher:* »Topographie over Vium Præstekald« (1795), *Knud Aagaard:* »Beskrivelse over Thye« (1802), *Bing:* »Beskrivelse over Øen Lesøe« (1802), *Casp. Schade:* »Beskrivelse over Øen Mors« (1811), *Knud Aagaard:* »Beskrivelse over Tørning Lehn« (1815), *J. Paludan:* »Beskrivelse over Møen« (1822—24), ofl. Den betydeligste folkepsykologiske skildring fra denne gamle tid findes i *Joachim Junges* bog om »Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog« (1798).

Efter deres anlæg giver alle disse skildringer jo imidlertid kun iagttagelser fra stærkt begrænsede udsnit af bondebefolkningen, og heller ikke fra den følgende tid i 1800tallet findes noget forsøg på en samlet fremstilling af emnet. Gode bidrag til en karakteristik af især den jyske bonde er dog givet af *H. F. Feilberg* i »Dansk Bondeliv« I (1889) og II (1899) samt i den ældre bog »Fra Heden« (1863).

I sin bog »Det svenska folklynnet« (1911) kom svenskeren *A. G. Sundbärg* sammenligningsvis også ind på danske forhold, om ikke netop til danskens pris, og til imødegåelse af disse udtalelser fremkom *Harald Nielsens* »Svensk og Dansk« (1912). — I

»Nordboer. Litteraturbilleder« (1919), til dels også i »Folk og Mennesker« (1919) har *Vilhelm Andersen* givet bidrag til en karakteristik af folkesindet, landets og de større bygders, med materiale hentet især fra litteraturen.

En bredt anlagt skildring af bondebefolkningen er givet af *Thorkild Gravlund* i bogen »Dansk Folkekarakter« (1920), idet han, ofte gennem en mandjævning, søger at karakterisere de større landsdeles befolkning (»Sjællændere og Jyder«, »Fynboer«, »Lollændere og Falstringer«). Også i Gravlunds senere folkloristiske arbejder findes talrige bidrag, samlet navnlig i tidsskriftet »Bygd« (1928—29), her således afsnit om »Grundstammen«, »Sjællandsk«, »Sjællandsk-Jydsk, »Sjællandsk-Skaansk«, »I Sydfyn«, »Hardboer«, »Bornholmerne«.

Senere har *Gudmund Schütte* i »Dansk Folkekarakter« (1928) (resumeret i »Dansk Folkekarakter«, Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 359) søgt at give en sammenfattende fremstilling af visse hoveddrag, ligesom *P. Stavnstrup* i »Dansk Sind« (1940), væsentlig gennem en skildring af førende personligheder, har prøvet at nå frem til en påvisning af dansk folkesinds hovedejendommeligheder.

Mindre bidrag er lejlighedsvis givet af flere. Her nævnes, hvad jeg er stødt på. Listen vil sikkert let kunne suppleres.

Jens Kamp: Dansk Provinsejendommelighed. Højskolebladet. 1881. Nr. 19.

Hans Jacob Hansen i »Germanisering af dansk Videnskab« 1895, »Danmarks Stilling og Tilstand« I-III, 1900—01, »Danmark i Nød« 1913.

Johan Skjoldborg: Dansk Væsen. Et folkeligt Foredrag. Politikens Kronik. 13/8 1925.

R. Nielsen: Om dansk Folkekarakter. Hejmdal. 3/9, 5/9 og 6/9 1927.

J. Chr. Bay: Om Danskhedens Væsen. Nogle Antydninger. 1933.

Axel Garde i »Fra Fællesskab til Fællesskab«. 1938. Heri afsnit om »Bondesind og Bondetanke«.

T. Vogel-Jørgensen: Svensk Væsen — og dansk. Berl. Aften. 10/7, 17/7, 24/7, 31/7 og 7/8 1943.

A. Birkeland: Fynbo, Jyde og Sjællandsfar. Flensborg Avis. 10/12 og 11/12 1943.

Cai M. Woel: Dansk Folkekarakter. Aalborg Stiftstidende. 11/5 1944.

Jesper Ewald: Dansk Psyke. Politikens Kronik. 9/1 1945.

Svend Hoffmeyer: Tyskerne og Danskerne. Politiken. 2/8 1945.

Poul Henningsen: Folkestemning og Folkekarakter. Socialdemokraten. 14/10 1945.

Axel Garde: Danmarks Enhed. Berl. Aften. 18/12 1945.

Erling Foss: Dansk Mentalitet. Berl. Tidende. 23/12 1945.

Johannes Smith: Nations-Egenskaber. Natonaltidende. 18/8 1948.

Kai Friis Møller: Engelskmænd og Danskere. Politiken. 19/8 1948.

Victor Kuhr: Nordisk Lune. Gyldendals Julebog 1949. 41—49.

Bornholm:

Axel Dam: Træk af Bornholmernes Nationalkarakter. Bornholmske Samlinger. XIX. 233—248.

Chr. Stub-Jørgensen: Bornholmsk Folkesind. Dansk Udsyn. IX. (1929). 112—27.

Hans Pedersen: Bornholmere. Ringkøbing Amts Dagblad. 25/5 1945.

Sjælland:

N. P. Nielsen: Det sydsjællandske Folkesind. Turistforeningens Aarbog. 1933. 153—164.

Anders Uhrskov i adskillige kulturhistoriske skildringer; fx. i Dansk Folkevid, I-III, 1935, 1936 og 1942; Fynbo, Jyde og Sjællandsfar. 1941.

Thorkild Gravlund: Københavnere. Turistforeningens Aarbog 1928. 263—273.

Knud Hjortø: Om sjællandsk Folkekarakter. Dansk Udsyn. VIII. 1928. 393—398.

I. V. Christensen: Vestsjællændere. Turistforeningens Aarbog 1931. 93—109.

Fyn:

Moren Korch: Om fynsk Folkesind. Dansk Udsyn. VIII. 1928. 282—294.

Morten Korch: Fynboer. Turistforeningens Aarbog 1929. 91—102.

Morten Korch: Borgerlune! Turistforeningens Aarbog 1934. 135—145.

Jylland:

Gudmund Schütte: Jyder. 1926.

Thomas Olesen Løkken: Jydsk Bondekultur. Et Foredrag. Holstebro Dagblad. 14/6 1926.

Thorkild Gravlund: Hardboere. Turistforeningens Aarbog 1927. 208—216.

Søren Alkjærsig: Nogle træk af vestjysk bondesind. Dansk Udsyn. VII. (1927). 136 ff.

Søren Vasegaard: Vendelboer. Gads danske Magasin. 1927. 385 ff.

Martin N. Hansen: Alsisk folkesind. Dansk Udsyn. VIII. (1928). 194 ff. (optrykt Sønderborg Samfundets Aarsskrift. 1950. 13 ff.).

Evald Tang Kristensen: Heden. Bygd. 1928—29. 436—48, 481—96, 529—44 (tidligere trykt i Galschiøt: »Danmark i Tekst og Billeder«. 1888).

A. Svensson: Folke-Sind mellem Skamling og Flensborg Fjord. Turistforeningens Aarbog 1930. 137—144.

Henrik Ussing: En østjysk Befolkning. Dansk Udsyn. X. (1930). 386—98.

Jens Thise: Vendelboen og Vendelbomaalet. Turistforeningens Aarbog 1932. 253—64.

Thomas Olesen-Løkken: Jyder og Øboer. Folkestammer og Folkesind. Jyllands-Posten. 26/11 1932.

Anton Berntsen: Jydsk Folkemaal og Folkesind. Dansk Udsyn. XIII. (1933). 186—91.

Harry Søiberg: Træk af jydsk Sind. Aarhuus Stiftstidende. Strejftog. 26/3 1934.

August F. Schmidt: Morsingboer i gamle Dage. III. (1936). 117—36.

Peter Skautrup: Folket og Maalet. Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt. 1937. 95—111.

Søren Vasegaard: Himmerlændinge set med en Indfødts Øjne. Fra Himmerland og Kjær Herred. 1938. 101—19.

Peter Skautrup: Jysk Sind. Danmark. 1941. 628—631.

Jon Galster: Jyder. Jyllands-Posten. 21/4 1943.

J. Byskov: Det jydske Hovmod. Jyllands-Postens Kronik. 25/4 1943.

J. Byskov: Jydens Ærlighed. Jyllands-Posten. 8/8 1943.

Elin Hansen: Land og Folk — i Salling. Turistforeningens Aarbog 1944. 39—58.

Larsen-Ledet: Vendelboer. Ekstrabladet. 2/10 1944.

Frederik Nielsen: Om Skotter og Jyder. Jyllands-Postens Kronik. 21/1 1945.

Tom Kristensen: Jyder (Anmeldelse). Politikens Kronik. 23/1 1945.

Flere af afhandlingerne i samlingsværket »Landet bag Klitterne«, I-III, (1946—47).

Anthon Fuglsang: Folkesind. Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred. I. (1946). 251—268.

Anders Uhrskov: Jydsk Folkesind. Festskrift til Museumsforstander H. P. Hansen, Herning. 1949. 163—173.

INDHOLD

Forord ..... Side 5—13
Bondesind ..... — 17—59
Henvisninger ..... — 61—62
Litteratur ..... — 63—70

Omslag og vignetter
tegnet af Harald Skautrup.

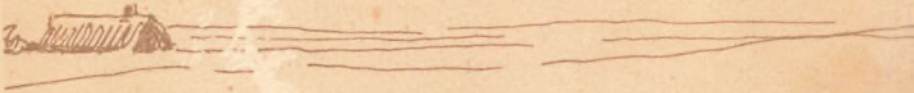

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIÅ